

Anti-pestprotocol
Blariacumcollege

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Leeswijzer	4
1.1 Inleiding	4
1.2 Noodzakelijke inhoud	4
1.3 Begripsbepalingen	5
2. Kaders sociale veiligheid	6
2.1 Inleiding	6
2.2 Wettelijke verplichting	6
2.3 Bestuur OGVO	6
2.4 Directie Blariacumcollege	6
2.5 Anti-pestcoördinator	7
2.6 Ondersteuningscoördinator en Plein	7
2.7 Teamleiders, mentoren en docenten	7
2.8 Kwaliteitszorg	7
2.9 Schoolvertrouwenspersoon en externe vertrouwenspersoon	8
2.10 Inspanningsverplichting	8
2.11 Klachtenregeling	8
3. Preventie van pesten	9
3.1 Inleiding	9
3.2 Aanmelding op het Blariacumcollege	9
3.3 Pesten signaleren	10
3.3.1 Ouders	10
3.3.2 Mentoren	10
3.3.3 Docenten	11
3.4 Preventie van cyberpesten	13
4. De aanpak van pesten	14
4.1 Inleiding	14
4.2 De vijfsporenaanpak	14
4.2.1 Spoor 1: Hulp aan het gepeste kind	15
4.2.2 Spoor 2: Hulp aan de ouders	16
4.2.3 Spoor 3: Hulp aan de pester(s)	17
4.2.4 Spoor 4: Hulp aan de zwijgende middengroep	18
4.2.5 Spoor 5: Schoolniveau	18
4.3 De aanpak van cyberpesten	19
5. Theorie over pesten	21
5.1 Wat is pesten?	21
5.2 Vormen van pesten	21
5.3 Signalen van pesten	22
5.3.1 Mogelijke signalen voor ouders	22
5.3.2 Mogelijke signalen voor docenten	22

5.3.3 Het verschil tussen pesten en plagen	22
5.4 Achtergrond over groepsvorming	23
5.5 Psychologie achter pesten	24
6. Literatuur, tips	25
6.1 Inleiding	25
6.2 Hulporganisaties	25
6.3 Lesmateriaal over pesten	26
6.4 Literatuur over pesten	26
6.5 Jeugdboeken over pesten	27
7. Help! Ik word (mogelijk) gepest	28
8. Actiepunten	29
8.1 Inleiding	29
8.2 Actiepunten 2019/2020	29

Inleiding

Sinds 2015 is het bij wet voor scholen verplicht om te zorgen voor de sociale veiligheid. Bij een sociaal veilige school gaat het om een school waar iedereen zich beschermd weet en voelt tegen (dreiging van) gevaar. Ongewenst grensoverschrijdend gedrag is taboe op een sociaal veilige school. Een voorbeeld van zulk gedrag is pesten. De Wet Veiligheid op school (2015) verplicht scholen tot een inspanning om pesten tegen te gaan. Leerlingen hebben het basisrecht dat scholen voldoende en passende maatregelen nemen om onveilige situaties te beperken. Pesten is een voorbeeld van een onveilige situatie en het Blariacumcollege spant zich dan ook in om pesten te voorkomen of indien nodig aan te pakken. Dit blijkt ook uit de vanzelfsprekendheden waar we op het Blariacumcollege vanuit gaan:

- Iedereen heeft respect voor elkaar en elkaars eigendommen.
- Iedereen levert een bijdrage aan een veilige school.
- Iedereen levert een bijdrage aan een schone school.
- Iedereen levert een bijdrage aan een goede voortgang van de lessen.
- Iedereen houdt zich aan de gemaakte afspraken.

De vanzelfsprekendheden hierboven maken duidelijk dat het Blariacumcollege een sociaal veilige school wil zijn. Om dit mogelijk te maken is inspanning en kennis van zaken vereist. In dit protocol wordt duidelijk hoe dat vorm krijgt in relatie tot het voorkomen en indien nodig het aanpakken van pesten. Met name kennisname van het gedeelte over preventie (hoofdstuk 3) en de aanpak van pesten (hoofdstuk 4) is belangrijk bij respectievelijk het voorkomen en aanpakken van pesten. Naleving van het protocol zal echter niet direct leiden tot een compleet sociaal veilige school. Sociale veiligheid bestaat uit meer dan alleen preventie en aanpak van pesten. Daarbij zijn protocollen bij lange na niet afdoende om een school sociaal veilig te maken. Het gaat er uiteindelijk om hoe mensen uitvoering geven aan beleid en uitvoering geven aan hun werk. Voor de werknemers van het Blariacumcollege vinden we het vanzelfsprekend dat dit naar eer en geweten gebeurt en dat dit ook volgens gemaakte afspraken geschiedt. Het is echter ook vanzelfsprekend dat mensen fouten kunnen maken en dat daarvan geleerd mag worden. Omwille van de veiligheid van onze leerlingen willen we dat in het geval van pesten echter tot een minimum beperken. In die geest is dit anti-pestprotocol opgesteld.

1. Leeswijzer

1.1 Inleiding

Dit anti-pestprotocol is toegankelijk voor iedereen. Het kan per persoon variëren in hoeverre het nuttig is om het hele protocol te lezen. Uiteraard staat het iedereen vrij om dit protocol van begin tot eind door te nemen, maar voor het leesgemak is deze leeswijzer opgenomen. De leeswijzer bevat begripsbepalingen, maar ook een indicatie van de verschillende hoofdstukken.

1.2 Noodzakelijke inhoud

Anti-pestcoördinator en ondersteuningscoördinatoren

Van de anti-pestcoördinator en ondersteuningscoördinatoren wordt verwacht dat ze bekend zijn met de inhoud van het hele protocol.

Directie en College van Bestuur

Van zowel de directie van het Blariacumcollege als het College van Bestuur wordt verwacht dat ze bekend zijn met de inhoud van hoofdstuk 2, 3, 4 en 8.

Onderwijspersoneel

Van al het onderwijspersoneel op het Blariacumcollege wordt verwacht dat ze bekend zijn met de inhoud van hoofdstuk 2, 3, 4 en 5. In geval van pesten wordt het sterk aanbevolen om kennis te nemen van hoofdstuk 6.

Ouders

Van ouders wordt verwacht dat ze bekend zijn met hoofdstuk 2, 3 en 4.

Medewerker kwaliteitszorg

Van de medewerker kwaliteitszorg wordt verwacht dat hij bekend is met de inhoud van hoofdstuk 2 en 8.

Leerlingen

Als je als leerling dit protocol leest, is het hopelijk niet omdat je gepest wordt. Is dat wel zo? Kijk dan vooral naar hoofdstuk 7. Daarin wordt kort samengevat wat je kunt doen.

Is er bij jou geen sprake van pesten, maar wil je wel meer weten over pesten of de aanpak ervan? Kijk dan naar de leestips hieronder.

- Bekijk 3.3 en 3.4 als je meer wilt weten over het voorkomen van pesten op het Blariacum.
- Bekijk hoofdstuk 4 als je meer wilt weten over de aanpak van pesten op het Blariacum.
- Bekijk hoofdstuk 5 en 6 als je inhoudelijk meer wilt weten over pesten.

1.3 Begripsbepalingen

Pesten

Er bestaan veel definities van pesten, maar in dit anti-pestprotocol wordt onder pesten het volgende verstaan: *‘Pesten is het systematisch en langdurig uitoefenen van psychologisch of fysiek geweld door één of meerdere personen ten opzichte van een persoon, die niet (langer) in staat is zichzelf te verdedigen’*.

Cyberpesten

Onder cyberpesten worden in dit protocol alle vormen van online pesten verstaan.

Mentor/coach

Op het Blariacumcollege werken we met mentoren en coaches. Het verschilt per afdeling of er gesproken wordt van mentor of coach. Voor de leesbaarheid is er in dit document voor gekozen om steeds van mentor te spreken. De stukken waarin ‘mentor’ wordt genoemd, hebben ook betrekking op ‘coach’. Als er over coach gesproken wordt, heeft dit specifiek betrekking op literatuur over coaching.

Plein

In dit protocol wordt een aantal keren de term Plein gehanteerd. Het Plein is een afdeling binnen school waar experts op het gebied van leerlingondersteuning werkzaam zijn.

Afkortingen

Onderstaande afkortingen komen (regelmatig) voorbij in dit protocol.

HGPD	Handelingsgericht procesdiagnostiek
MR	Medezeggenschapsraad
OGVO	Onderwijsgemeenschap Venlo & Omstreken
OR	Ouderraad
SOT	Schoolondersteuningsteam

2. Kaders sociale veiligheid

2.1 Inleiding

Volgens wet- en regelgeving zijn ouders de eerste verantwoordelijken als het gaat om veiligheid van het kind. De overheid, en dus ook een school, heeft ook zorg over de veiligheid en zorg van kinderen. Volgens de Arbowet is een school verplicht om leerlingen en personeel te beschermen tegen alle vormen van geweld. Pesten is een vorm van geweld en zodoende moet een school zich inspannen om pesten te voorkomen en indien nodig aan te pakken. Sinds 2015 is de aanpak van pesten centraal komen te staan binnen wetgeving over sociale veiligheid. De Wet Veiligheid op school verplicht scholen ertoe om actief sociaal veiligheidsbeleid te voeren. Een school is verantwoordelijk voor een sociaal veilig klimaat.

Hieronder worden de kaders van sociale veiligheid binnen het Blariacumcollege toegelicht. Concreet wordt duidelijk hoe de wettelijke verplichting wordt uitgewerkt binnen de school.

2.2 Wettelijke verplichting

De Wet Veiligheid op school (2015)¹ verplicht scholen tot:

- Het voeren van actief sociaal veiligheidsbeleid.
- Het hebben van een aanspreekpunt waar leerlingen en ouders pesten kunnen melden.
- Het hebben van een persoon die anti-pestbeleid coördineert.
- Het volgen van de beleving van veiligheid en welzijn van leerlingen, zodat er altijd een actueel en representatief beeld is van de situatie op school.

Om te voldoen aan de wettelijke verplichting geldt er voor alle betrokkenen in en rondom de school een verantwoordelijkheid om zich in te zetten voor sociale veiligheid. Hieronder wordt voor verschillende personen/geledingen toegelicht hoe die verantwoordelijkheid eruit ziet.

2.3 Bestuur Onderwijsgemeenschap Venlo & Omstreken

Het bevoegd gezag draagt zorg voor de veiligheid op school. In het geval van onze school gaat het bij bevoegd gezag om het bestuur van Onderwijsgemeenschap Venlo & Omstreken (OGVO).

2.4 Directie Blariacumcollege

In samenspraak met het bestuur, de teamleiders, de anti-pestcoördinator, de ondersteuningscoördinator en kwaliteitszorg voert de directie sociaal veiligheidsbeleid.

Concreet houdt dit in dat de directie:

- De sociale veiligheid op school ieder schooljaar minimaal 2 keer monitort en evalueert met de hierboven genoemde partijen.
- Sociaal veiligheidsbeleid jaarlijks afstemt met de medezeggenschapsraad (MR), de ouderraad (OR) en de leerlingenraad.

¹ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2015-238.html>

2.5 Anti-pestcoördinator

Op het Blariacumcollege is er een anti-pestcoördinator. Die heeft als taak om:

- Anti-pestbeleid van de school te coördineren.
- Een actueel en representatief beeld van de situatie omtrent pesten op school te vormen.
- Mee te denken over sociaal veiligheidsbeleid.

De anti-pestcoördinator vervult de volgende activiteiten om zijn taak uit te voeren:

- Deelnemen in overleg over sociale veiligheid (zie 2.4).
- Het jaarlijks analyseren van leerlingtevredenheid (samen met kwaliteitszorg).
- Informatie over (mogelijke) pestsituaties verzamelen in de teams en in de leerlingenraad.
- Het anti-pestprotocol jaarlijks evalueren en waar nodig bijstellen/aanvullen.

In tegenstelling tot sommige scholen kiest het Blariacumcollege er bewust voor om de anti-pestcoördinator niet het eerste aanspreekpunt te laten zijn van alle signalen omtrent pesten. Snoek, Hulsbos en Andersen (2019) hebben in onderzoek aangetoond dat mensen geneigd zijn om verantwoordelijkheid af te schuiven als de verantwoordelijkheid formeel bij één coördinator ligt. Het is dan ook een risico om alleen de anti-pestcoördinator aanspreekpunt te maken. Op het Blariacumcollege wordt daarom bewust gekozen voor verantwoordelijkheid bij meerdere personen. In veel gevallen zal de mentor in principe het eerste aanspreekpunt zijn (zie 2.7).

2.6 Ondersteuningscoördinator/Plein

Het Plein speelt een belangrijke rol als leerlingen met een pestverleden worden aangemeld voor het Blariacumcollege. In 3.2 wordt duidelijk welke rol het Plein kan vervullen bij de aanmelding. Wanneer er sprake is van pesten kan het Plein ingeschakeld worden om bepaalde trajecten mogelijk te maken, zowel voor gepeste als pester. Zie hiervoor de vijfsporenaanpak (4.3). Het Plein wordt aangestuurd door twee ondersteuningscoördinatoren. Zij houden overzicht over alle leerlingzaken die binnenkomen bij het Plein en voeren overleg met de anti-pestcoördinator als er signalen van pesten zijn.

2.7 Docenten, mentoren en teamleiders

Docenten of mentoren zijn doorgaans de eerste aanspreekpunten in het geval van pesten. Mentoren vormen de eerste lijn in het geval van pesten. De mentor is intensief betrokken bij een groep leerlingen en heeft contact met de ouders. In specifieke situaties omtrent pesten, bijv. schorsingen, neemt de teamleider contact op met de ouders. Mentoren houden ook ruggespraak met de teamleider over de pestsituatie en het verloop van de aanpak. Mentoren zullen ook het team van docenten inlichten als de situatie dit vereist.

2.8 Kwaliteitszorg

De medewerker kwaliteitszorg analyseert ieder schooljaar onderzoeken die raken aan sociale veiligheid. Bij anti-pestbeleid zijn met name de leerlingtevredenheidsonderzoeken hierbij belangrijk. De medewerker kwaliteitszorg voert overleg met de anti-pestcoördinator over analyses en trends die uit de onderzoeken naar voren komen.

2.9 Schoolvertrouwenspersoon en externe vertrouwenspersoon

Het Blariacumcollege heeft twee schoolvertrouwenspersonen in dienst. Het kan voorkomen dat een signaal over pesten bij de schoolvertrouwenspersoon binnenkomt. De vertrouwenspersoon zal in zo'n situatie kijken wat het verstandigste is om te doen en zal dit altijd in overleg met de leerling doen.

Onderwijsgemeenschap Venlo & Omstreken (OGVO) heeft ook een externe vertrouwenspersoon in dienst. Dat is dhr. Raedts.

2.10 Inspanningsverplichting

Het hoort bij de zorgplicht van een school dat de school zich inspent om datgene aan te bieden wat wordt aangegeven in beleidsdocumenten van de school. Het anti-pestprotocol is zo'n beleidsdocument. Alle medewerkers van het Blariacumcollege spannen zich in om de inhoud van dit protocol na te leven.

2.11 Klachtenregeling

Zoals gezegd spannen alle medewerkers van het Blariacumcollege zich in om dit protocol na te leven en eraan bij te dragen dat het Blariacumcollege een sociaal veilige school is waar pesten voorkomen wordt en indien nodig aangepakt wordt. Als er klachten zijn over de wijze waarop inspanningen gestalte krijgen, streven we er op school naar om dit eerst in goed overleg met alle betrokkenen op te lossen. Als dit niet lukt kan men voor klachten terecht bij de campusdirectie of het College van Bestuur. Indien de klachten ook daar niet leiden tot een oplossing die goed voelt, is er de mogelijkheid om een beroep te doen op de klachtenregeling. Zie daarvoor <https://www.ogvo.nl/organisatie/regelingen/klachtenregeling>.

OGVO heeft ook een externe, onafhankelijke klachtencommissie. Het adres hiervan is:

Klachtencommissie

Postbus 270

5900 AG, Venlo

E-mail: klachtencommissie@ogvo.nl

3. Preventie van pesten

3.1 Inleiding

Het Blariacumcollege heeft een aanpak voor als er sprake is van pesten (zie hoofdstuk 4). Het voorkomen van pesten is ons belangrijkste doel. In dit hoofdstuk wordt toegelicht wat we als school ondernemen om pesten te voorkomen. Daarbij wordt zowel gekeken naar de rol van docenten en mentoren, als naar de rol van ouders. Ouders, docenten en mentoren vormen immers de spil bij het voorkomen van pesten. Zij zien de leerling het vaakst en kunnen signalen van pesten daarom het eerst oppikken.

Bij het voorkomen van pesten hebben we het overigens over zowel offline pesten als online pesten, ook wel cyberpesten genoemd. Bij cyberpesten is het namelijk niet nodig om andere methoden te gebruiken om het pesten aan te pakken (Nederlands Jeugdinstituut, 2017). Wel is het verstandig om in de preventieve sfeer op een aantal andere dingen te letten. Die zaken worden in dit hoofdstuk apart besproken.

3.2 Aanmelding op het Blariacumcollege

Voor de komst van de leerling op onze school worden eventuele bijzonderheden opgevraagd bij de basisschool en genoteerd in het digitale leerlingvolgsysteem. Ook kunnen wij van ouders vragen om bijzonderheden door te geven bij de aanmelding van hun kind. Indien nodig en indien mogelijk worden leerlingen met een extra ondersteuningsbehoefte voorafgaand aan het schooljaar besproken door de teamleider van de afdeling en de ondersteuningscoördinator. Het kan voorkomen dat ouders uitgenodigd worden voor een kennismakingsgesprek en de extra ondersteuning wordt dan gezamenlijk doorgesproken. Er wordt hierna een HGPD opgesteld met doelen waaraan gewerkt zal worden. Wanneer de leerling pestslachtoffer is (geweest), dan kunnen ouders dit bij de aanmelding of in een kennismakingsgesprek melden. Ook in oudergesprekken vraagt elke leerkracht/mentor hier expliciet naar. Op deze manier kan er op voorhand op pestproblematiek ingespeeld worden. Wanneer de leerling start in de brugklas, komt in eerste instantie de begeleiding bij de mentor terecht. De mentor is de spil in het geheel en houdt het groepsproces en het welbevinden van zijn leerlingen in de gaten. In de mentorles en in de andere lessen, wordt er aandacht besteed aan de groepssfeer en het welbevinden van de individuele leerlingen. De mentor houdt ook regelmatig welbevindingsgesprekjes met de leerlingen. Als de problematiek de mentor te boven gaat of de problematiek in ernstige mate toeneemt, dan vraagt de mentor het Plein om advies. De leerling wordt dan, met toestemming van ouders, aangemeld voor een bespreking in het SOT (schoolondersteuningsteam), waarna er acties worden uitgezet.

3.3 Pesten signaleren

Uit onderzoek (Van Veen en Mutsaers, 2013) blijkt dat leerkrachten ongeveer 20% van al het pestgedrag waarnemen. Dat maakt duidelijk dat kennis over pestsignalen zeer belangrijk is, maar ook dat een goede samenwerking tussen alle betrokkenen rondom de leerling van groot belang is. Wat docenten niet zien, kunnen ouders misschien signaleren en vice versa. In de theoretische verdieping wordt een verdere toelichting gegeven op mogelijke signalen van pesten (zie 5.3). Onderstaande link kan ook helpend zijn bij het herkennen van pesten. <https://www.schoolenveiligheid.nl/wpcontent/uploads/sites/2/2016/02/signaalkaart-pest-en-vo.pdf> Hieronder wordt toegelicht wat ouders, docenten en mentoren nog meer kunnen doen om pesten te signaleren.

3.3.1 Ouders

Ouders kunnen enorm bijdragen aan het voorkomen van pesten of het tijdig signaleren ervan door regelmatig, het liefst iedere dag, te vragen naar de schooldag van het kind. Vragen naar hoe het was en hoe het ging zijn voorbeelden van zulke vragen. Deze vragen regelmatig stellen is goed, maar ze kunnen door jongeren, zeker puberende jongeren, wel eens beantwoord worden met gesloten antwoorden als 'goed', 'ging wel', 'oké', enz. Doorvragen kan best, maar probeer ook eens de volgende vragen:

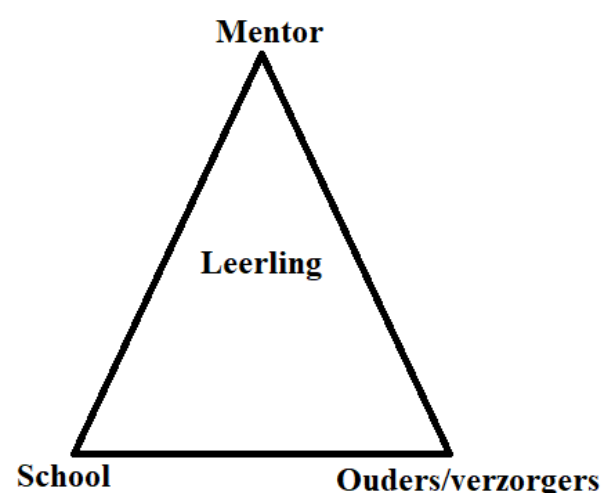
- Wat vond je het leukste van je schooldag vandaag?
- Wat heb je vandaag geleerd?
- Wat was het stomste moment van je dag?
- Met wie heb je vandaag het meeste opgetrokken?
- Met wie kun je het (echt) goed vinden?

Bovenstaande vragen zullen eerder leiden tot concrete antwoorden dan vragen die gericht zijn op hoe iets was. Als de antwoorden van een kind tot twijfel of zorg leiden, is het verstandig om contact op te nemen met de school.

3.3.2 Mentoren

Zoals de afbeelding hiernaast duidelijk maakt, is de mentor een belangrijke persoon als het gaat om de verbinding tussen school, ouders/verzorgers en kind. De mentor is voor leerlingen en ouders het eerste aanspreekpunt. Door professioneel en open contact te houden met leerlingen en ouders, kan hij ervoor zorgen dat er korte lijntjes ontstaan tussen thuis en school. Door goede communicatie is de leerling beter in beeld en kan pesten eerder voorkomen worden.

Naast aanspreekpunt voor leerlingen en ouders is de mentor ook de belangrijkste begeleider van het groepsproces in een klas. Als begeleider van het groepsproces doet de mentor er verstandig aan om rekening te houden met de vijf fasen van groepsvorming (Tuckman & Jensen, 1977).

Begeleiden van groepsvorming

Om pesten te voorkomen is het heel belangrijk dat er een gevoel van veiligheid bestaat binnen de groep en binnen de school. Wanneer klassen/groepen zich vormen, kan men daarbij vijf fasen terugzien: *forming*, *storming*, *norming*, *performing* en *adjourning* (Tuckman & Jensen, 1977). Hieronder wordt toegelicht hoe de mentor per fase kan optreden om het groepsproces te versterken. In 5.4 worden de fasen inhoudelijk uitgebreider toegelicht.

- 1) **Forming:** De mentor geeft de leerlingen voldoende ruimte om elkaar te leren kennen. Er worden duidelijke afspraken gemaakt met de groep en verwachtingen worden duidelijk uitgesproken. Er worden groepsregels/groepsafspraken opgesteld. Er wordt duidelijk gemaakt wat er van de leerlingen verwacht wordt in het schooljaar.
- 2) **Storming:** De mentor is standvastig en houdt zich aan de regels die zijn gemaakt. Hij bewaakt de regels en de afspraken en ziet toe op hoe het groepsproces verloopt. Wanneer hij signaleert dat de regels en afspraken niet worden nageleefd, vindt er onderling overleg plaats voor een gezamenlijke aanpak op de afdeling. Er worden korte lijnen onderhouden met ouders. Is dit niet voldoende, dan worden er andere acties uitgezet.
- 3) **Norming:** De mentor geeft voldoende ruimte aan de leerlingen om zelfstandig te werken. In de normingfase neemt de mentor bewust wat afstand en laat initiatieven uit de groep komen. De regels en afspraken worden wel goed bewaakt en er wordt bijgestuurd indien nodig.
- 4) **Performing:** Wanneer een groep leerlingen in staat is om in deze fase terecht te komen, speelt de mentor hierop in door nog meer ruimte aan de groep te geven. De mentor neemt nu vooral een coachende rol aan.
- 5) **Adjourning:** In deze afsluitingsfase (bijv. het einde van het schooljaar) stuurt de mentor aan op het blijven vasthouden aan de eerdere regels en verwachtingen. Dit biedt de leerlingen veiligheid en structuur binnen de school. Daarnaast wordt er rekening gehouden met (naderend) afscheid van leerlingen in de groep, door bijvoorbeeld een afsluitingsactiviteit te plannen.

Belangrijke aanvulling: De fasen van groepsvorming kunnen opnieuw beginnen als er wisselingen zijn binnen een groep. Bijvoorbeeld als er een nieuwe leerling in de klas komt of als er sprake is van een nieuwe mentor/docent.

3.3.3 Docenten

Docenten kunnen net als ouders en mentoren een enorm belangrijke rol vervullen bij het voorkomen van pesten. Een van de belangrijkste manieren waarop een docent dat kan doen is het bieden van warmte en leerkrachtnabijheid. Onderzoek (Woolfolk-Hoy & Weinstein, 2006) heeft aangetoond dat leerlingen die warmte en zorg van hun docenten ontvangen een positiever beeld hebben van de klas en zich sociaal veiliger voelen. Uit ander onderzoek (Henckel, 2011) blijkt dat leerlingen zich veiliger voelen als hun docenten leerkrachtnabijheid bieden. Hoe docenten warmte en nabijheid bieden en oog hebben voor de leerling is afhankelijk van de docent; iedere docent is uniek. Er zijn wel factoren waar iedere docent op kan letten om een goed groepsklimaat te creëren. Een van die factoren, aandacht voor groepsvorming, is al toegelicht onder 3.3.2. Een andere factor, de zes rollen van de docent, wordt op de volgende pagina besproken.

De 6 rollen van de docent

Slooter (2018) heeft effectief lerarengedrag omschreven in zes rollen. Door het goed inzetten van de rollen werken docenten aan het creëren van een goed leer- en leefklimaat voor alle leerlingen. Daarmee wordt meteen een klimaat gecreëerd waarin pesten minder snel zal voorkomen. Per rol zal nu een korte toelichting volgen.

1) De leraar als gastheer

De relatie met de leerkracht is een psychologische basisbehoefte van leerlingen. Bij binnenkomst staat de docent bij de deur, kijkt de leerlingen op een vriendelijke manier aan en heet de leerlingen welkom. Een docent die de rol van gastheer stevast uitoefent, pikt waarschijnlijk eerder belangrijke signalen op van leerlingen. Hij ziet hoe leerlingen binnenkomen en hij ziet hoe de gezichten erbij staan.

2) De leraar als presentator

Als presentator neemt de leraar de leiding over de les. Hij vangt de aandacht van de leerlingen en informeert hen over de verwachtingen en doelen in de les. Op die manier krijgen leerlingen duidelijkheid. Duidelijkheid is een belangrijk onderdeel van een goed en veilig leerklimaat.

3) De leraar als didacticus

De leraar als didacticus leert leerlingen kennis, vaardigheden en houdingen aan. In relatie tot het voorkomen van pesten is het aanleren van houdingen het belangrijkste aspect. Leerlingen krijgen door de docent als didacticus aangeleerd wat er van hen verwacht wordt in de les en hoe ze zich horen te gedragen.

4) De leraar als pedagoog

Samen met de rol van gastheer is de rol van pedagoog het belangrijkste bij het voorkomen van pestgedrag. In de rol van pedagoog zorgt de docent voor een veilig leer- en leefklimaat voor alle leerlingen. De docent zorgt dat er orde is zodat er in een respectvol klimaat geleerd wordt.

5) De leraar als afsluiter

De leraar sluit de lessen inhoudelijk en procesmatig af en komt terug op het geleerde van de les. Hierdoor levert hij een positieve bijdrage aan het bewustwordingsproces en de motivatie van de groep leerlingen.

6) De leraar als coach

Als coach focust de leraar zich op het leerproces van de individuele leerling. De leraar als coach stelt de leerling verdiepende vragen over het leren, geeft feedback gericht op ontwikkeling en helpt de leerling te reflecteren.

De zes rollen van de leraar zijn afkomstig uit het boek *De zes rollen van de leraar* (Slooter, 2018). Voor docenten die meer willen weten over de zes rollen is er binnen het professionaliseringsteam van het Blariacumcollege een exemplaar van het boek beschikbaar.

3.4 Preventie van cyberpesten

Hieronder worden preventieve maatregelen voor cyberpesten beschreven vanuit de rol van ouder, docent en leerling.

Waar kunnen ouders op letten?

- Neem problemen van jongeren uit de online wereld altijd serieus. Jongeren ervaren de problemen vaak als levensecht.
- Probeer voldoende op de hoogte te zijn van hoe internet, e-mail en sociale netwerken functioneren.
- Spreek thuis over online gewenst en ongewenst gedrag.

Waar kunnen docenten/mentoren op letten?

- Bespreek in de klas wat leerlingen online gewenst en ongewenst gedrag vinden. Veroordeel daarbij niet wat leerlingen inbrengen en vul ook niet in. Maak wel duidelijk wat de schoolregels zijn. Bespreek de schoolregels over multimedia en de gedragscode sociale media (zie bijlage 2).
- Besteed regelmatig aandacht aan de online leefwereld van leerlingen. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld sites als:
 - <https://www.bureaujeugdenmedia.nl/>
 - <https://www.stoppestennu.nl/online-pesten-online-gevaren-jongeren-0>
- Bekijk en gebruik bestaand lesmateriaal. Zie 6.3 voor meer info.

Waar kunnen jongeren op letten?

- Deel nooit privégegevens, zoals naam, adres, telefoonnummer of de schoolnaam.
- Gebruik veilige wachtwoorden voor sociale media en andere digitale toepassingen.
- Verzin (samen) een goede *nickname*.
- Scherm een profiel zoveel mogelijk af; ‘alleen voor vrienden’ is de beste optie.
- Plaats alleen neutrale foto’s (geen sexy foto’s) of beter nog; helemaal geen foto’s waarop het eigen gezicht herkenbaar is.
- Wees selectief in het accepteren van een vriendschapsverzoek; doe dit alleen wanneer je iemand in het echte leven ooit hebt ontmoet.
- Verwijder onbekende mensen uit de vriendenlijst.
- Houd wachtwoorden en inloggegevens altijd geheim: ook voor beste vriend(inn)en.
- Ga respectvol met anderen om; blijf weg van schelden of kwetsen.
- Iets gezien dat niet acceptabel is? Neem iemand erover in vertrouwen, bijvoorbeeld een ouder, familielid, vriend(in) of docent.
(Mediawijsheid.nl, 2019)

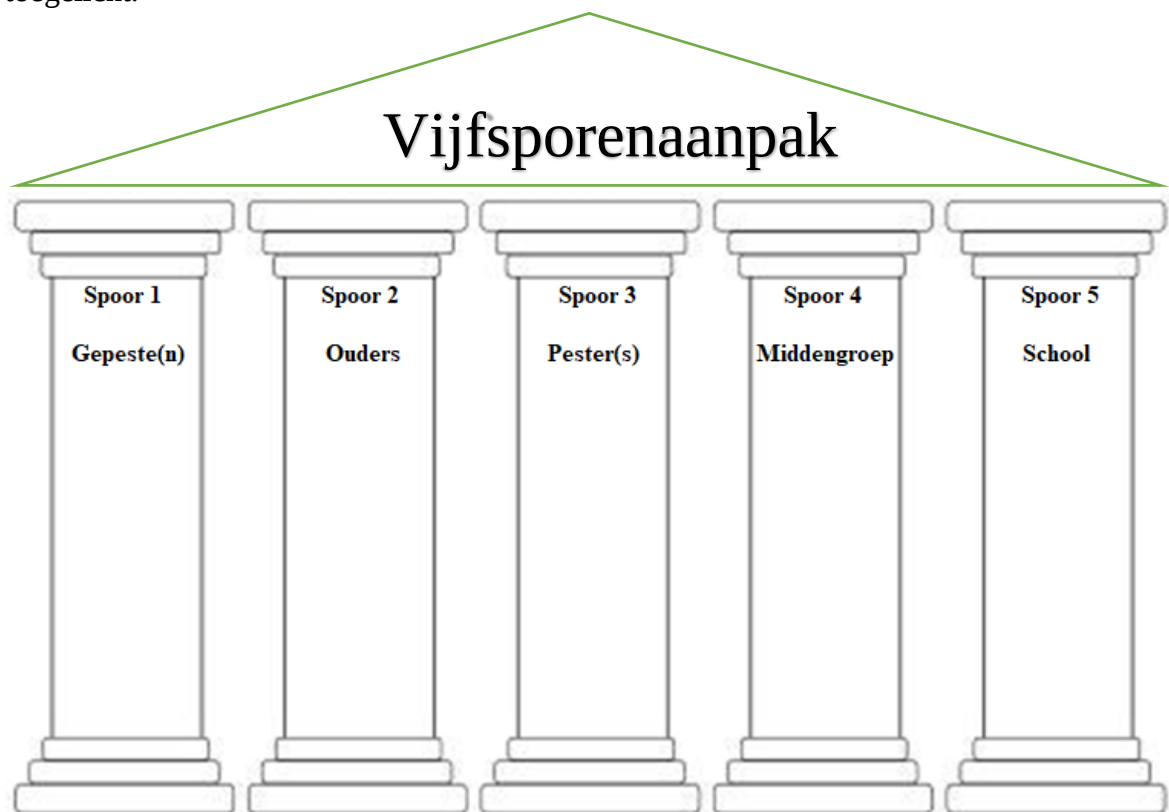
4. De aanpak van pesten

4.1 Inleiding

Er is nog geen bewijs is gevonden voor één specifiek effectief anti-pestprogramma voor het voortgezet onderwijs, zowel nationaal (NRO, 2018) als internationaal (Yeager et al., 2015). Dat wil niet zeggen dat er niets bekend is over wat helpt bij het bestrijden van pesten. Aanpakken die schoolbreed worden ingezet zijn vooralsnog beter onderbouwd en hebben meer effect gehad bij het bestrijden van pesten (Nederlands Jeugdinstituut, 2015). Op basis van deze kennis heeft het Blariacumcollege gekozen voor een schoolbrede aanpak van pesten. Om precies te zijn de vijfsporenaanpak.

4.2 De vijfsporenaanpak

De vijfsporenaanpak (Olweus, 1987) is een schoolbrede aanpak van pesten. In onderzoek (Wurf, 2012) is vastgesteld dat de vijfsporenaanpak effectief is bij het verminderen van pesten op scholen. In de vijfsporenaanpak wordt pesten gezien als een probleem dat niet op één niveau op te lossen valt. Om pesten aan te pakken moeten verschillende partijen worden meegenomen in de aanpak van het pesten. In de afbeelding hieronder wordt dat duidelijk in de vorm van vijf pilaren. Als er te weinig aandacht is voor een pilaar is de aanpak in zijn geheel minder of niet effectief. Vanaf de volgende pagina worden de sporen uit de vijfsporenaanpak toegelicht.

4.2.1 Spoor 1: Hulp aan het gepeste kind

Het startpunt van de vijfsporenaanpak is altijd hulp aan het slachtoffer van pesten. In principe is de mentor binnen school degene die als eerste met een kind in gesprek gaat. De mentor voert daarbij de volgende stappen uit.

Stap 1) Ontvang het signaal van pesten serieus

- De mentor blijft kalm en probeert een veilige haven voor de jongere te zijn. Jongeren vrezen paniek van volwassenen. Als ze paniek ervaren kan dit ertoe leiden dat ze gesprekken over moeilijke onderwerpen daarna (meer) gaan vermijden (Baas, 2015).
- De mentor biedt een luisterend oor en oordeelt niet meteen over de situatie. Het is vooral belangrijk om de jongere te laten praten.
- De mentor toont begrip, ook als hij de situatie of het handelen van de jongere niet helemaal begrijpt.
- De mentor vult niet meteen in tijdens het gesprek. Het is belangrijk om de jongere serieus te nemen. Het is belangrijk om niet als volwassene te gaan bepalen of iets wel of niet voelt als pesten.

Stap 2) Pesten melden

Als school vinden we het belangrijk dat de mentor van een pestslachtoffer er niet alleen voor staat. Zodra de mentor met het pestslachtoffer gesproken heeft, licht hij het docententeam, de teamleider en de anti-pestcoördinator in over de situatie. Afhankelijk van de ernst van de situatie wordt ook het Plein ingelicht.

Stap 3) Begeleid slachtoffers van pesten en laat ze sterker uit de situatie komen

Met adequate begeleiding kunnen gepeste kinderen sterker uit de situatie komen. In bijlage 1 staat een overzicht van handelingen die kunnen worden ingezet om slachtoffers van pesten goed te begeleiden.

4.2.2 Spoor 2: Hulp aan de ouders

De mentor of een professional van het Plein, afhankelijk van de ernst van de zorg, zal de ouders op de hoogte stellen van pesten. Zowel de ouders van de gepeste, de pester(s) als de ouders van klasgenoten en eventueel andere betrokken leerlingen zullen worden ingelicht. De mentor probeert in goed overleg met de ouders samen te werken aan een bevredigende oplossing.

Ouders zelf kunnen ook een belangrijke rol spelen bij de aanpak van de pestsituatie. Het belangrijkste is natuurlijk dat ouders zelf (vermoedens van) pesten melden bij de school. Als school adviseren we ouders verder het volgende:

Ouders van gepeste kinderen

- a) Houd de communicatie met uw kind open, blijf in gesprek met uw kind.
- b) Als pesten niet op school gebeurt, maar op straat, probeert u contact op te nemen met de ouders van de pester(s) om het probleem bespreekbaar te maken.
- c) Pesten op school kunt u het beste direct met de mentor bespreken.
- d) Door positieve stimulering kan het zelfrespect vergroot worden of weer terug komen.
- e) Stimuleer uw kind tot het beoefenen van een sport.
- f) Steun uw kind in het idee dat er een einde aan het pesten komt.

Ouders van pesters

- a) Neem het probleem van uw kind serieus.
- b) Raak niet in paniek.
- c) Probeer achter de mogelijke oorzaak te komen.
- d) Maak uw kind gevoelig voor wat het anderen aandoet.
- e) Besteed extra aandacht aan uw kind.
- f) Stimuleer uw kind tot het beoefenen van een sport.
- g) Corrigeer ongewenst gedrag en benoem het goede gedrag van uw kind.
- h) Maak uw kind duidelijk dat u achter de beslissing van school staat.

Alle andere ouders

- a) Neem de ouders van het gepeste kind serieus.
- b) Stimuleer uw kind om op een goede manier met andere kinderen om te gaan.
- c) Corrigeer uw kind bij ongewenst gedrag en benoem goed gedrag.
- d) Geef zelf het goede voorbeeld.
- e) Leer uw kind voor anderen op te komen.
- f) Leer uw kind voor zichzelf op te komen.

4.2.3 Spoor 3: Hulp aan de pester(s)

In een peestsituatie is het heel belangrijk dat er ook met de pester(s) wordt gesproken. Pesters leren door het pesten verkeerde sociale omgangsvormen aan. Daarnaast hebben pesters vaak de volgende kenmerken:

- ze hebben een positieve houding ten aanzien van geweld;
- ze hebben een sterke behoefte om anderen te domineren;
- ze hebben weinig empathie voor slachtoffers;
- ze hebben een grotere kans om later in het criminele circuit te belanden. (Olweus, 1987).

De bovengenoemde kenmerken maken duidelijk dat het belangrijk is om begeleiding te bieden aan leerlingen die pesten. Daarnaast is het belangrijk om in te schatten in hoeverre er gestraft moet worden en in hoeverre er ruimte is voor andere oplossingen. Hieronder wordt de begeleiding aan pesters en de mogelijkheid tot straffen verder toegelicht.

Begeleiding aan de pester

In alle situaties is het belangrijk om in gesprek te gaan met de pester(s). In een gesprek met leerlingen die pesten is het belangrijk om de volgende vier zaken in acht te houden:

1. Steek het gesprek in als een probleemoplossend gesprek. Het is altijd het doel om de sfeer voor alle leerlingen veiliger en prettiger te maken. Daarbij zijn leerlingen die pesten een onmisbaar onderdeel.
2. Wijs de pester(s) op de afspraken en regels en op de gevolgen van het overtreden van die afspraken en regels.
3. Houd contact met de ouders van de pester(s). Koppel terug wat er is besproken en is afgesproken. Zie spoor 2 (4.2.2).
4. Spreek een of meerdere evaluatiemomenten af om te kijken of leerlingen die gepest hebben, hun gedrag hebben verbeterd.

Om inhoudelijk een beeld te krijgen van de manier waarop pesters het beste begeleid kunnen worden is het verstandig om bijlage 1 erop na te slaan. Ruigrok (2016) heeft vastgesteld dat pesters baat hebben bij dezelfde begeleiding als pestslachtoffers.

Straffen en herstellen

Afhankelijk van de situatie moet er in geval van pesten gestraft worden. Bij pesten is er sprake van grensoverschrijdend gedrag en daarbij worden een of meerdere schoolregels overtreden. Het is belangrijk om in ernstige situaties te straffen volgens schoolregels en eventueel het Wetboek van Strafrecht. Desalniettemin is het belangrijk om ook oog te hebben voor het herstelrecht van de pester(s). Bij herstelrecht gaat het erom om de pester(s) de kans te bieden om schade te herstellen. In geval van pesten heeft een pester iets beschadigd in de relatie met een ander persoon. Daarmee plaatst de pester zich buiten de veilige gemeenschap die de school wil zijn. Het is belangrijk om pesters de kans te bieden om weer op een normale manier onderdeel te worden van die veilige gemeenschap. Herstelrecht zeggend. In bijlage 3 staat concretere info over de toepassing van herstelrecht.

4.2.4 Spoor 4: Hulp aan de zwijgende middengroep

Een grote groep leerlingen in een klas weet vaak dat er gepest wordt, maar handelt niet. Deze zien-horen-zwijgen-groep is cruciaal bij het stoppen van pesten. Het is belangrijk om de groep ervan te doordringen dat er actie nodig is. Om de zwijgende middengroep tot bondgenoot in de strijd tegen het pesten te maken, ondernemen wij de volgende acties:

- Werk aan een groepsklimaat waarin de groep zich verantwoordelijk voelt om pesten te melden. Een stelregel hierbij kan zijn: ‘Je bent niet altijd verantwoordelijk voor pesten in de klas, maar je bent er wel verantwoordelijk voor dat het stopt.’
- Stel pesten aan de orde in de klas door bijvoorbeeld aandacht voor dit protocol en ons anti-pestbeleid te vragen en het onderwerp regelmatig terug te laten komen. In het begin van het schooljaar worden er in de groep duidelijke gedragsregels besproken en worden verwachtingen naar de leerlingen toe uitgesproken. In geval van pesten is het belangrijk om op deze gedragsregels, afspraken en verwachtingen terug te komen. Let erop dat het pestslachtoffer bij het bespreken van pesten niet in een geforceerde situatie terecht komt. Overleg met de gepeste over de acties die ondernomen kunnen of moeten worden.
- Er zijn meerdere manieren waarop de zwijgende middengroep versterkt kan worden. Een mentor kan voor advies terecht bij de anti-pestcoördinator, maar ook bij het Plein.

4.2.5 Spoor 5: Schoolniveau

Om pesten aan te pakken is tijdig signaleren noodzakelijk. Docenten en mentoren hebben de plicht om, ook bij twijfel, in te gaan op vermoedens van pesten en dit te melden. In eerste instantie bij de teamleider en de anti-pestcoördinator. Omdat pesten niet alleen door docenten wordt waargenomen, wordt er door de anti-pestcoördinator jaarlijks gekeken welke signalen er doordringen tot het Plein en de leerlingenraad.

Iedere gesignaleerde pestsituatie wordt in kaart gebracht en geanalyseerd. De anti-pestcoördinator bekijkt samen met de medewerker kwaliteitszorg welke trends er waar te nemen zijn op schoolniveau en bekijkt ook situaties op klas- of afdelingsniveau om te achterhalen wat goed is gegaan en wat voor verbetering vatbaar is. Hieruit komen actiepunten voort die worden opgenomen in het anti-pestprotocol. Die actiepunten worden vervolgens het jaar erop geëvalueerd en waar nodig bijgesteld.

4.3 De aanpak van cyberpesten

Online pestgedrag wordt cyberpesten genoemd. Hoewel cyberpesten soms andere uitingsvormen kent dan offline pesten, is het niet nodig om andere methoden te gebruiken tegen cyberpesten (Nederlands Jeugdinstituut, 2017). De zaken die in hoofdstuk 3 en 4 worden genoemd helpen ook bij het voorkomen of het aanpakken van cyberpesten. Extra nadruk op een aantal aspecten is wel belangrijk. Die aspecten worden nu nader toegelicht.

Gesprekken met leerlingen

Bij situaties omtrent cyberpesten is het belangrijk om in gesprekken met leerlingen niet meteen te dreigen met sancties of over te stappen op sancties met betrekking tot internet-gebruik of het gebruik van digitale middelen. Jongeren ervaren niet online kunnen gaan als een beperking van de sociale omgang en zullen gesprekken sneller vermijden als ze merken dat er meteen sancties volgen. (Baas, 2015).

Adviezen aan leerlingen die slachtoffer zijn van cyberpesten

Leerlingen die slachtoffer zijn van cyberpesten doen er verstandig aan om:

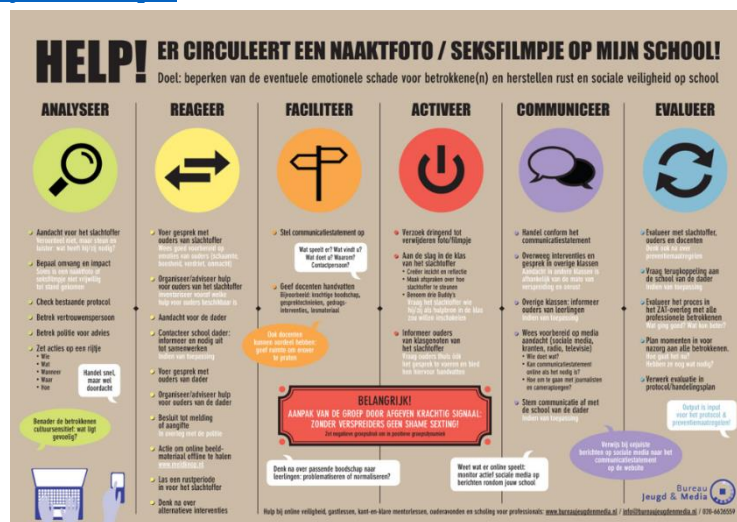
- Niet te reageren op mails, berichten of filmpjes.
- Blokkeer mensen die ongewenst gedrag vertonen.
- Alle mails, berichten en filmpjes te bewaren. Dit kan dienen als bewijsmateriaal. Bij *sexting* ligt dit iets anders. Hieronder wordt *sexting* daarom apart besproken. (Mediawijsheid.nl, 2019)

Sexting als vorm van cyberpesten

Sexting betekent het doorsturen van berichten met pikante en seksueel getinte afbeeldingen en video's, waarop soms seksuele handelingen te zien zijn (Van der Sluis, 2018). Hoewel *sexting* niet per se een vorm van cyberpesten hoeft te zijn, is het belangrijk om *sexting* in dit anti-pest-protocol te bespreken. Het is een vorm van ongewenst gebruik van sociale media met mogelijk verstrekende gevolgen. *Sexting* is volgens artikel 240b van het Wetboek van Strafrecht een vorm van kinderporno en is derhalve strafbaar (Van der Sluis, 2018). In gevallen van *sexting* moeten altijd de volgende regels worden nageleefd:

1. Zodra een leerling in bezit is van seksueel getinte beelden op telefoon of ander device moet de leerling hier meteen melding van maken bij de mentor, teamleider of een andere persoon binnen het Blariacumcollege. Dit geldt voor alle leerlingen die in bezit zijn van beelden, niet alleen voor slachtoffer en dader.
2. Zodra *sexting* bekend is wordt het volgende stappenplan gehanteerd:

<https://bit.ly/2DWIOpH>

Beelden die zonder toestemming op internet circuleren

Bij cyberpesten komt het helaas voor dat er sprake is van zaken als identiteitsfraude en het onvrijwillig verspreiden van beelden van een ander. Als een leerling de dupe is van dergelijk ongewenst (en strafbaar) gedrag is het belangrijk om de volgende zaken te overwegen.

- Benader de eigenaar van een site met de vraag om beelden te verwijderen.
- Benader eventueel <https://www.helpwanted.nl/>. Helpwanted geeft advies als er sprake is van onvrijwillig verspreide beelden, maar houdt ook in de gaten of deze beelden opdoemen op het internet. Er zijn situaties waarin helpwanted ook beelden kan laten verwijderen van sites, maar de mogelijkheden daartoe zijn afhankelijk van wetgeving in landen.

5. Theorie over pesten

5.1 Wat is pesten?

Pesten is een breed begrip. De definitie die het Blariacumcollege hanteert is:

‘Pesten is het systematisch en langdurig uitoefenen van psychologisch of fysiek geweld door één of meerdere personen ten opzichte van een persoon, die niet (langer) in staat is zichzelf te verdedigen’.

5.2 Vormen van pesten

Pesten is een verzamelbegrip waar verschillende gewelddadige gedragingen onder vallen: verbaal, non-verbaal, achtervolging, uitsluiting, stelen of vernielen van bezittingen, afpersing, vandalisme en cyberpesten. Hieronder worden verschillende vormen van pesten toegelicht.

Verbaal: Dit is pesten met woorden. Denk aan schelden, vernederen of bedreigen.

Non-verbaal: Het lichamelijk pijn doen van een andere persoon. Voorbeelden zijn: schoppen, slaan, hard duwen.

Achtervolgen/stalken: Een slachtoffer wordt door groepje achternagezeten. Dit achtervolgen of stalken wordt vaak op voorhand gepland. Hoewel achtervolgingen niet per se hoeven uit te monden in fysiek pesten, is het een vorm van pesten die psychologisch heel vervelende gevolgen kan hebben. Slachtoffers van achtervolgingen die openbare plaatsen gaan mijden is hier een voorbeeld van.

Uitsluiting: De gepeste wordt buitengesloten. De pesters doen alsof de gepeste niet bestaat en/of negeren de persoon in bepaalde situaties. Het slachtoffer staat steeds alleen en mag nergens aan meedoen. De leerling gaat zich eenzaam voelen. Buitensluiten is een van de ernstigste vormen van pesten omdat het rechtstreeks ingaat tegen het gevoel van ergens bij willen horen. Kinderen die regelmatig worden buitengesloten kunnen bijvoorbeeld een minderwaardigheidsgevoel ontwikkelen. Dat kan ook leiden tot angst om sociale contacten aan te gaan.

Stelen of vernielen van bezittingen: Het komt voor dat het gepeste kind spullen kwijt raakt, zoals potloden, pennen, gummen etc. Wanneer anderen dit bewust doen en dit bewust wordt ingezet om iemand van streek te maken, valt dit onder pesten. Ook het bewust vernielen van spullen van een andere persoon valt onder pesten.

Afpersing: Het kan voorkomen dat een pestslachtoffer en/of meelopers van de pesters gedwongen worden om iets te doen tegen hun zin in. Voorbeelden hiervan zijn: geld stelen, geld af moeten geven, eten/drinken moeten geven etc.

Vandalisme: Bij diefstal, vernielingen, verbaal en fysiek geweld kan de politie/de schoolagent worden gewaarschuwd en aangifte worden gedaan.

Cyberpesten: Cyberpesten is een aparte vorm van pesten waarbij pesters herhaaldelijk gebruik maken van elektronische media zoals internet of mobiele telefoons om iemand kwetsend materiaal toe te zenden of door kwetsende dingen over iemand te verspreiden met de bedoeling op die manier macht over de persoon uit te oefenen. Cyberpesten vindt plaats wanneer een kind of jongere een ander kind of jongere kwelt, bedreigt, lastig valt, vernedert of in verlegenheid brengt door gebruik te maken van digitale technieken.

5.3. Signalen van pesten

Onderstaande voorbeelden kunnen een teken zijn dat een kind gepest wordt. Het is belangrijk om te vermelden dat er tal van andere redenen kunnen zijn waarom een kind dit soort signalen laat zien. Het is daarom verstandig om signalen altijd serieus te nemen, maar om niet te snel in te vullen.

5.3.1 Mogelijke signalen voor ouders

- Uw kind wil regelmatig niet naar school.
- Uw kind wil regelmatig naar school gebracht worden.
- Uw kind spijbelt regelmatig.
- Uw kind trekt zich meer en meer terug.
- Uw kind oogt ongelukkiger dan normaal.
- Uw kind komt regelmatig thuis met kapotte kleding/spullen.
- Uw kind komt thuis met onverklaarbare blauwe plekken/kneuzingen.
- Uw kind is vaak chagrijnig of snel boos.
- Uw kind is gespannen of angstig.
- Uw kind is vaak alleen.
- Uw kind raakt de eetlust kwijt.

Bron: <https://www.kivaschool.nl/ouders/pesten-thuis-signaleren/>

5.3.2 Mogelijke signalen voor docenten

- Een leerling is regelmatig afwezig.
- Een leerling klaagt regelmatig over buikpijn of hoofdpijn.
- Een leerling vermijdt groepswork consequent.
- Een leerling komt vaak als eerste of als laatste de klas binnen.
- Een leerling kiest stevast een onopvallende plek uit in de klas.
- Een leerling maakt een ongelukkige, depressieve of gestreste indruk.
- Een leerling wordt vaak uitgelachen of onvriendelijk benaderd.
- Een leerling mag niet meedoen aan spellen of wordt als laatste gekozen.
- Bezittingen van een leerling worden regelmatig verstopt of afgepakt.

Bron: <https://www.stoppestennu.nl/herken-jij-signalen-van-pesten-0>

5.3.3 Het verschil tussen pesten en plagen

Het komt regelmatig voor dat signalen van plagen worden geïnterpreteerd als pesten en andersom. Dat is waarschijnlijk niet geheel te voorkomen. Om de kans dat het gebeurt te verkleinen staat hieronder een schema met de belangrijkste verschillen tussen pesten en plagen.

Plagen	Pesten
onbezonnen, spontaan	systematisch
geen kwade bedoelingen	Is intentioneel
duurt niet lang	gebeurt bijna non-stop
speelt zich af tussen gelijken	de macht is ongelijk verdeeld
geplaagde blijft volwaardig lid van de groep	de gepeste wordt buitengesloten
er is een wisselend slachtoffer	er wordt één zwart schaap uitgekozen
heeft geen blijvende gevolgen	lichamelijke of psychische gevolgen
altijd één tegen één	één tegen één / groep

5.4 Achtergrond over groepsvorming

In hoofdstuk 3 is ter sprake gekomen dat het Blariacumcollege de voorkeur geeft aan preventie van pesten. Preventie van pesten kan op meerdere manieren gestalte krijgen. Op het Blariacumcollege vinden we aandacht voor sfeer in de klassen en voor groepsvorming belangrijk. In dat verband zijn de vijf fasen van groepsvorming (Tuckman & Jensen, 1977) al eerder genoemd. In dit gedeelte worden die vijf fasen nader toegelicht.

- 1) **Forming**: De leerlingen komen samen in de groep en kennen elkaar nog niet. In deze fase leren ze elkaar kennen. Groepsleden hebben een eigen geschiedenis en een eigen achtergrond, die nog niet bekend is bij de rest van de groep. De leerlingen gaan zich op een bepaalde manier gedragen in de groep, afhankelijk van hun geschiedenis en eigen achtergrond. In feite is in deze fase niet belangrijk wát iemand in de groep zegt, maar vooral de manier waarop. Er ontstaan interactiepatronen tussen de leerlingen in de groep. Leerlingen tasten in deze fase af. Op dit moment worden er al meningen gevormd over elkaar.
- 2) **Storming**: De naam zegt het al: deze fase is een vrij ‘stormachtige’ fase. De leerlingen gaan in deze fase vooral op zoek naar hun eigen plekje in de groep. Taakhoud en taakindeling worden onderling bepaald. Weerstand van leerlingen is typerend voor deze groepsfase. Van echte samenwerking is in deze fase nog geen sprake. De meningen die over elkaar gevormd worden of al zijn gevormd, kunnen in deze fase tot uiting komen. Ook kan pesten in deze fase ontstaan en tot uiting komen.
- 3) **Norming**: In deze fase wennen de groepsleden aan elkaar, aan de groep en aan de doelstellingen. De weerstand die in de stormingfase een grote rol speelde, eb't nu langzamerhand weg. In deze fase is er sprake van echte samenwerking. De leerlingen beginnen elkaar te vertrouwen en te accepteren. Ook kan het groepsproces nu als gespreksonderdeel dienen.
- 4) **Performing**: De leerlingen weten wat ze van elkaar kunnen verwachten. Ze kennen de sterke en de zwakkere punten/eigenschappen van elkaar. Wanneer er problemen in de groep spelen, kunnen die in deze fase op een constructieve manier oplossen. Echter komt lang niet iedere groep in deze fase terecht. Vaak blijven groepen in de fasen hiervoor hangen, omdat er telkens veranderingen optreden en hier dan mee omgegaan moet worden. Denk bijvoorbeeld aan een nieuwe leerling in de groep.
- 5) **Adjourning**: Dit is de afscheidsfase. Hierin staat ontbinding van de groep leerlingen centraal. De groep gaat uit elkaar en het is de kunst om de gemaakte afspraken en verwachtingen samen vast te houden, ondanks dat iedereen nu zijn eigen weg gaat. Een voorbeeld hiervan is wanneer leerlingen in het 2^e leerjaar met de klas gezamenlijk afsluiten en in het 3^e leerjaar elkaar loslaten en in een nieuwe klas starten.

5.5 Psychologie achter pesten

Bij pesten spelen vaak drie psychologische mechanismen een rol. Hieronder worden deze mechanismen besproken met als doel om bewustwording omtrent pesten te vergroten.

De samenzwering om te zwijgen

Vaak weet een overgrote meerderheid van een groep dat er gepest wordt. Toch durven veel jongeren het pesten niet te melden. Dit vanuit angst om zelf slachtoffer te worden of uit angst om als verklikker of *snitch* te worden gezien. Als jongeren een dergelijke angst voelen leidt dit er vaak toe dat er een zien-horen-zwijgen-groep ontstaat. Om ervoor te zorgen dat zo'n groep niet ontstaat is het belangrijk dat mentoren en docenten afspraken maken in hun lessen over het melden van pesten en ander ongewenst/grensoverschrijdend gedrag.

Het omstandersdilemma

Als een groep getuige is van geweld, en pesten is een vorm van geweld, kan er sprake zijn van het zogenaamde omstandersdilemma. Mensen kijken naar elkaar waardoor eigenlijk niemand zich verantwoordelijk genoeg voelt om het probleem aan te pakken. Om dit te voorkomen kiest het Blariacumcollege voor verantwoordelijkheid bij alle medewerkers. Iedereen is verantwoordelijk voor een veilige school en vandaar dat ook iedereen zich daarvoor moet inspannen (zie 2.10). De vijfsporenaanpak (4.2) wordt bewust gehanteerd om pesten op meerdere niveaus aan te pakken en verantwoordelijkheid dan ook op meerdere niveaus neer te leggen.

Blaming the victim

Het komt helaas regelmatig voor dat slachtoffers worden gezien als de schuldige. Bij slachtoffers van pesten wordt bijvoorbeeld wel eens de fout gemaakt om puur te focussen op sociale weerbaarheid van de gepeste. Dat principe valt binnen de sfeer van *blaming the victim*. Hoewel het in situaties denkbaar en verstandig is om in te steken op sociale weerbaarheid, is het belangrijk om pesten als een groepsprobleem te zien en om pesten aan te pakken op meerdere niveaus (zie 4.2).

Hoofdstuk 6 – Literatuur, tips

6.1 Inleiding

In dit protocol wordt vermeld hoe het Blariacumcollege pesten wil voorkomen en indien nodig aanpakt. Bij de preventie en aanpak van het pesten wordt gebruik gemaakt van informatie uit boeken, congressen, cursussen en onderzoeken. Daarmee ontstaat er een beeld over het voorkomen van pesten en het aanpakken ervan, maar het is bij lange na geen totaalplaatje. De vijfsporenaanpak is op scholen effectief gebleken (Wurf, 2012), maar het Blariacumcollege wil niet suggereren dat het een aanpak is die in alle gevallen van pesten meteen uitkomst zal bieden. Soms is het nodig om verder te kijken en om verdere deskundigheid in te schakelen. In dit hoofdstuk wordt een aanzet gegeven om die hulp of deskundigheid te vinden.

6.2 Hulporganisaties

Hieronder worden een aantal bekende instellingen aangehaald die helpend kunnen zijn in geval van pesten of als informatiebron over pesten.

Stichting School en Veiligheid

Stichting School & Veiligheid ondersteunt scholen bij het bevorderen van een sociaal veilig klimaat. Dit doen ze door actuele informatie en deskundig advies te geven via trainingen, conferenties, de helpdesk en hun website: <https://www.schoolenveiligheid.nl/>

Stichting Stop Pesten Nu

Stichting Stop Pesten Nu is een organisatie die zich vooral focust op het versterken van bewustwording over pesten. De stichting wil kennis over pestgedrag binnen scholen, organisaties en sportclubs vergroten. <https://www.stoppestennu.nl/>

Pestweb

Pestweb is een site die leerlingen de mogelijkheid biedt om hun verhaal over pesten te delen. Medewerkers van Pestweb zijn op werkdagen van 13.00 tot 15.00 bereikbaar voor advies en tips. <https://www.pestweb.nl/>

Netwerk Mediawijsheid

Het Netwerk Mediawijsheid heeft zich ten doel gesteld om mensen te helpen om wegwijs te worden bij het veilig en slim gebruiken van digitale media. De site van het netwerk, <https://www.mediawijsheid.nl/>, bevat meer dan alleen informatie over online pesten. Online pesten wordt wel apart behandeld op de site, zie <https://www.mediawijsheid.nl/onlinepesten/>.

Mediaopvoeding.nl

De website <https://www.mediaopvoeding.nl/> is een vraagbaak voor ouders en professionals met betrekking tot vragen over media en mediagebruik van kinderen. Vragen van ouders en professionals worden ook op de site gepubliceerd. Ook vragen over pesten worden op de site weergegeven, zie daarvoor <https://www.mediaopvoeding.nl/pesten/>.

Meldknop.nl

<https://www.meldknop.nl/> is een site waar leerlingen terecht kunnen als er online iets vervelends is gebeurd. Meldknop.nl is een centraal, landelijk punt en biedt een overzicht over allerlei diensten die in te schakelen zijn bij ongewenst gedrag op internet.

6.3 Lesmateriaal over pesten

Om pesten aan te pakken kiest het Blariacumcollege bewust voor de vijfsporenaanpak (zie 4.2) omdat er nog weinig bewijs is voor effectieve anti-pestprogramma's in het voortgezet onderwijs (NRO, 2018). Onder het motto 'Alles dat je aandacht geeft groeit' is er echter een enorm scala aan materiaal dat ingezet kan worden ter preventie van pesten en om kennis over pesten te bevorderen. Hieronder staat een onvolledige selectie van het materiaal.

Digitaal lesmateriaal ter preventie van pesten

De volgende sites bevatten lesmateriaal ter preventie van pesten

- <https://www.stoppestennu.nl/lesmaterialen-en-lesideeen-over-pesten-en-online-pesten>
- https://www.schoolenveiligheid.nl/po-vo/kennisbank/?fwp_kennisbank_po_vo=vo
- <https://www.mediawijsheid.nl/lesmateriaal/#themas>
- <https://www.itsuptoyou.nu/>

Lesmateriaal op school

- Het Plein beschikt over diverse materialen die kunnen worden ingezet om pesten te voorkomen of om kennis over pesten te vergroten. Voor docenten is het altijd mogelijk om bij het Plein advies in te winnen over dit materiaal.
- Op het Blariacumcollege is ook een preventiepakket Meidenvenijn aanwezig. Meidenvenijn richt zich op het voorkomen van pesten in meidengroepen². Het pakket en advies erover kan worden opgevraagd bij de anti-pestcoördinator. De preventieve aanpak van meidenvenijn kan met voorbereiding door alle docenten worden uitgevoerd. De anti-pestcoördinator is gecertificeerd om de curatieve aanpak van meidenvenijn in te zetten.

6.4 Literatuur over pesten

In de literatuurlijst achter in dit protocol staat een overzicht van alle geraadpleegde onderzoeken en boeken. Hieronder volgt een kort overzicht van boeken over pesten.

Handboek Herstelrecht In Het Onderwijs (Ruigrok & Oostrik, 2007)

Handboek Alles Over Pesten (Ruigrok, 2010)

Omgaan met pesten (Raum, 2011)

Pestkop apenkop (Van Veen & Mutsaers, 2012)

Alles over pesten (Van Stigt, 2014)

Samen de online wereld verkennen (Baas, 2015)

² Meidenvenijn richt zich voornamelijk op de laatste groepen van de basisschool en klas 1 en eventueel 2 van het voortgezet onderwijs.

6.5 Jeugdboeken over pesten

Angels en Demons (Klaas Bond)

Bedreigd (Kevin Brooks)

Offline (Caja Cazimier)

Pesten (Trix van Dugteren)

Een andere Elliot (Graham Gardner)

Banga Slet (Roger van Hoeck)

Doe normaal! (Marian Hoefnagel)

De tasjesdief (Mieke van Hooft)

Een gemeen spelletje (Julia Jarman)

Vechten tegen pesten (Guurtje Leguyt)

Anna was hier (Gerda van Preter)

Spijt! (Carry Slee)

7. Help! Ik word (mogelijk) gepest

Als je als leerling dit hoofdstuk leest, zit je waarschijnlijk in een onprettige of onveilige situatie. Mogelijk word je gepest of heb je het gevoel dat je gepest wordt. Hieronder wordt jou kort duidelijk gemaakt wat je nu het beste kunt doen.

Stap 1) Ga in gesprek met je mentor.

Binnen het Blariacumcollege is de mentor het eerste aanspreekpunt bij pesten. Ga zo snel mogelijk met de mentor in gesprek. Denk nooit dat het wel meevalt of dat jij je misschien vergist. Op het Blariacumcollege gaan we ervan uit dat de mentor je altijd serieus neemt!

Als je liever niet met de mentor in gesprek gaat, kun je ook de volgende stappen zetten:

- Spreek met een docent die je vertrouwt.
- Spreek met de schoolvertrouwenspersoon.

Stap 2) Je mentor gaat na jouw verhaal aan de slag met de vijfsporenaanpak.

Mentoren volgen de vijfsporenaanpak als er sprake is van pesten. De aanpak wordt uitgebreid uitgelegd onder paragraaf 4.2 (p. 14 t/m 18).

Stap 3) Na het doorlopen van de vijfsporenaanpak wordt er gekeken hoe het met je gaat.

Op het Blariacumcollege vinden we het belangrijk dat de mentor niet alleen de vijf sporen afhandelt en dat daarna weer alles op de oude manier verdergaat. Je mag ervan uitgaan dat er ook na de vijfsporenaanpak wordt gekeken hoe het met je gaat. Er wordt op meerdere momenten gecheckt of het pesten echt voorbij is en of het goed met je gaat.

Belangrijke informatie

Niet alleen op school kun je hulp vinden bij pesten. Er zijn veel hulporganisaties die deskundigen in dienst hebben die je kunnen helpen als er sprake is van pesten. Bekijk hiervoor paragraaf 6.2 (pag. 25) in dit protocol.

8. Actiepunten

8.1 Inleiding

In dit laatste gedeelte van het anti-pestprotocol worden ieder jaar de actiepunten in het kader van anti-pestbeleid geformuleerd. Deze actiepunten worden geformuleerd op basis van analyses, trends en gesprekken in de school.

8.2 Actiepunten 2019-2020

Actiepunten met betrekking tot sociale veiligheid

- Uit de analyse van de meest recente leerlingtevredenheidsonderzoeken is gebleken dat er bij bovenbouwleerlingen meer kritische kanttekeningen worden geplaatst ten aanzien van de sociale veiligheid. In schooljaar 2019-2020 gaat de anti-pestcoördinator hierover diepgaander in gesprek met de medewerker kwaliteitszorg om een accuraat beeld te krijgen van de specifieke problematiek. Op basis van één gesprek is het nog te vroeg om conclusies te trekken. Verdere analyse zal dit jaar plaatsvinden.
- Uit gesprekken met leerlingen is gebleken dat het op in ieder geval één afdeling voor is gekomen dat signalen van pesten niet zijn opgepakt en ook niet zijn gemeld bij de anti-pestcoördinator. Hierop heeft de anti-pestcoördinator afgesproken om intensiever met de leerlingenraad te gaan samenwerken. Op die manier hopen we meer gemiste of niet opgepakte signalen van pesten te signaleren. Als er sprake is van nalatigheid zullen de verantwoordelijken hierop worden aangesproken.

Actiepunten met betrekking tot borging/organisatie

- Alvorens het nieuwe anti-pestprotocol wordt voorgelegd aan de medezeggenschapsraad (MR) wordt het conceptprotocol voorgelegd aan de directie, teamleiders, ondersteuningscoördinatoren, medewerker kwaliteitszorg, afgevaardigden van de ouders en leerlingen.
- Het nieuwe protocol wordt in 2019-2020 ter instemming voorgelegd aan de medezeggenschapsraad.

Bijlage 1

In deze bijlage staat een schema dat inzicht geeft in het adequaat begeleiden van leerlingen die gepest zijn. Het schema is afkomstig uit het handboek *Alles over pesten* (Ruigrok, 2016). Uit het boek komt ook naar voren dat onderstaand schema van toepassing kan zijn op pesters. Gepesten en pesters hebben voor een groot deel baat bij dezelfde begeleiding.

Gepeste leerlingen kunnen sterker uit de strijd komen	
Dat bevorder je door:	Dat beperk je door:
Hun erkenning te geven voor wat hun overkomt.	Wat hun overkomt niet te zien, kleiner of groter te maken dan het is.
Hen in hun kracht te zetten door te zoeken wat ze in huis hebben.	Het van hen over te nemen.
Hen te steunen in het oplossen van waar ze tegenaan lopen.	Hen zielig te gaan vinden.
Hun betekenis te geven door anderen van hen te laten leren.	Hun het idee te geven dat ze zichzelf, hun ouder, klasgenoten en begeleiders en anderen belasten met hun problemen.
Als begeleider van hen te leren en hun duidelijk te maken wat jij van hen leert.	Als begeleider niet te zien of te erkennen wat zij betekenen voor hun omgeving en voor jou.
Hen trouw te laten zijn aan de opdrachten en boodschappen die ze van thuis meenemen.	Niet na te denken over de bagage die ze van huis meenemen.
Hun ouders te betrekken bij de aanpak en de opvoedingsverantwoordelijkheid bij hen te laten.	Het van ouders over te nemen of hen er niet bij te betrekken.
Hun ouders te laten ervaren waarom ze trots op hun kind mogen zijn en dat het veel zelf in huis heeft.	Mee te lijden met hun ouders.
Hun de steun van klas- en leeftijdsgenoten te laten ervaren.	Klasgenoten en leeftijdsgenoten niet te betrekken of voor hen te laten zorgen.
Hen een gewaardeerd groepslid te laten zijn.	Hen te isoleren van de groep en de rol van buitenbeentje te geven.
Er via meerzijdige partijdigheid voor te zorgen dat er uiteindelijk alleen maar winnaars zijn.	Naar een situatie toe te werken die winnaars en verliezers oplevert.
Ernaartoe te werken dat na een pestincident de groepssfeer is versterkt.	Door hooguit te bereiken dat de toestand van weleer wordt hersteld.
Hen te laten experimenteren met onbekend, nieuw, constructief gedrag.	Door hun bepaald gedrag af te leren.
Hen te laten ervaren dat het gedrag waar zij nu tegenaan lopen, een positieve keerzijde heeft.	Hun duidelijk te maken dat zij negatief gedrag vertonen.
Te onderzoeken wat hun behoeften zijn en hun te leren die op een constructieve manier te vervullen.	Niet geïnteresseerd te zijn in wat zij met hun gedrag willen bereiken.
Als begeleider kwetsbaar, assertief en zorgzaam te zijn.	Je als redder, aanklager of slachtoffer op te stellen.

Niet hun last op jouw schouders te nemen, maar je humor te bewaren.	Gebukt te gaan onder de narigheid van een ander en je vrolijkheid en geloof in jezelf te verliezen.
Pesten als iets te zien dat de hele groep aangaat en waar iedereen verantwoordelijkheid voor heeft.	Door pesten als een individueel probleem te zien.
Dialogoog tussen daders en slachtoffers te bevorderen.	Door daders en slachtoffers niet met elkaar te laten communiceren.

Bijlage 2

In deze bijlage staan de schoolregels over multimediagebruik weergegeven en staat ook de gedragscode sociale media vermeld. Zie ook <https://blariacum.nl/schoolregels/>.

Schoolregels voor multimediagebruik

In het Juniorcollege is het gebruik van mobiele telefoons alleen toegestaan tijdens de pauzes in het atrium. Het kan voorkomen dat voor een bepaalde opdracht in de les het mobieltje onderdeel uitmaakt van de opdracht. De docent bepaalt dan of en wanneer het mogelijk is de mobiele telefoon te gebruiken voor de les. In het Seniorcollege beslissen de afdelingen en docenten over het gebruik. Leerlingen moeten goed beseffen waar wat wel en niet kan. In de pauzes mogen er mobieltjes gebruikt worden in het Forum. Bij overtreding wordt het mobieltje ingenomen en dezelfde dag aan het einde van de les of aan het einde van de dag teruggegeven. Tevens volgt er een strafmaatregel.

Fotograferen, geluid opnemen en filmen is zonder toestemming verboden.

Gedragscode sociale media

Het Blariacumcollege beschikt over een gedragscode sociale media voor leerlingen. Onder sociale media verstaan we alle internettoepassingen waarmee het mogelijk is om informatie met elkaar te delen. Wanneer leerlingen via sociale media willen berichten over aspecten die met school te maken hebben, willen we ze op het volgende wijzen:

-Alleen de directie brengt officiële mededelingen over de school naar buiten via het account van het Blariacumcollege. Leerlingen plaatsen en verspreiden geen berichten over anderen, zeker niet als het gaat om privé-informatie of vertrouwelijke informatie. Leerlingen gedragen zich online zoals ze zich ook binnen de school behoren te gedragen.

-De schoolregels en de omgangsvormen binnen school zijn ook van toepassing op sociale media.

-Pesten op school wordt niet getolereerd, dus ook niet op sociale media.

-Leerlingen plaatsen geen berichten die bedreigend, discriminerend, beschadigend of haatdragend zijn voor een andere persoon (leerlingen en/of medewerkers) en/of het Blariacumcollege.

-Het is belangrijk dat leerlingen zich aan de gedragscode sociale media houden. Ze zijn persoonlijk verantwoordelijk voor hun publicaties en verspreiding van publicaties via sociale media, zowel in als buiten de school. Als leerlingen afwijken van deze gedragscode zal de school de ouders/verzorgers informeren en maatregelen nemen. In ernstige situaties kan dit zelfs verwijdering van de school inhouden.

Bijlage 3

Onder spoor 3 van de vijfsporenaanpak is herstelrecht voor pesters besproken. Om herstelrecht in de praktijk te brengen is het verstandig om te werken met herstelrechtvragen. In deze bijlage worden herstelrechtvragen voor zowel pestslachtoffers als pesters weergegeven.

Bij toepassing van herstelrecht is het belangrijk om sorry alleen als vertrekpunt te pakken. Pesters mogen uiteraard hun excuses maken, maar zullen ook moeten accepteren dat slachtoffers er niet altijd meteen aan toe zijn om die excuses te ontvangen. Ook moeten ze inzien dat excuses geen oplossing vormen, maar slechts de aanvang van het herstelrecht.

Voor meer info over herstelrecht is er op het Plein een exemplaar beschikbaar van het *Handboek herstelrecht in het onderwijs* (Ruigrok & Oostrik, 2007) en het *Handboek alles over pesten* (Ruigrok, 2010). Beide boeken behandelen herstelrecht.

Herstelrechtvragen	
Vragen voor leerlingen die gepest hebben.	Vragen voor leerlingen die gepest zijn.
Wat is er precies gebeurd?	Wat is er precies gebeurd?
Wat dacht je toen het gebeurde?	Wat dacht je toen het gebeurde?
Hoe denk je er nu over?	Hoe denk je er nu over?
Wie hebben er schade opgelopen door wat jij hebt gedaan?	Wat is het ergste voor jou?
Wat moet er gebeuren om dat te herstellen?	Wat is nodig om dat te herstellen?

Literatuurlijst

- Baas, N. (2015). *Samen de online wereld verkennen, een reisgids voor in de klas en thuis*. Huizen: Pica.
- Henckel, C. (2011). *De samenhang tussen waargenomen docentengedrag en de ervaren sociale veiligheid in de klas* (Masterthesis). Geraadpleegd van <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/213187>
- Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek. (2018). *Wat werkt tegen pesten? Effectiviteit van kansrijke programma's tegen pesten in de Nederlandse onderwijspraktijk*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/05/24/wat-werkt-tegen-pesten>
- Nederlands Jeugdinstituut. (2015). *Wat werkt tegen pesten?* Geraadpleegd van https://www.leraar24.nl/app/uploads/Watwerkt_Pesten.pdf
- Mediawijsheid.nl. (2019). Geraadpleegd van <https://www.mediawijsheid.nl/>
- Nederlands Jeugdinstituut. (2017). *Cyberpesten. Wat is het en wat kan je er tegen doen?* Geraadpleegd van <https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/Cyberpesten.pdf>
- Olweus, D. (1987). *Bully/victim problems among school children in Scandinavia*. In: Myklebust, J.P., & Ommundsen, R. (Eds.).
- Ruigrok, J., & Oostrik, H. (2007). *Handboek Herstelrecht In Het Onderwijs. In plaats van schorsen*. Esch: Quirijn.
- Ruigrok, J. (2016). *Handboek Alles Over Pesten*. Esch: Quirijn.
- Slooter, M. (2018). *De zes rollen van de leraar. Handboek voor effectief lesgeven*. Huizen: Pica.
- Snoek, M., Hulsbos, F., & Andersen, I. (2019). *Teacher leadership. Hoe kan het leiderschap van van leraren in scholen versterkt worden?* Geraadpleegd van [https://connect.fontys.nl/instituten/fhke/Opleidingen/MLIv2/Literatuur/Snoek%20\(2019\)%20Teacher-leadership-versterken van leiderschap in scholen-2019.pdf](https://connect.fontys.nl/instituten/fhke/Opleidingen/MLIv2/Literatuur/Snoek%20(2019)%20Teacher-leadership-versterken%20van%20leiderschap%20in%20scholen-2019.pdf)
- Tuckman, B.W., & Jensen, M.A.C. (1977). Stages of small group development revisited. *Group and Organizational Studies*, 2, p. 419-427.
- Van der Sluis, K. (2018). *Sexting en Kinderporno. Een onderzoek naar de strafbaarstelling van sexting door minderjarigen in het Wetboek van Strafrecht* (Masterscriptie). Geraadpleegd van <http://scriptiesonline.uba.uva.nl/cgi/b/bib/bibidx?sid=9141d3d137413b87ddfdac4848b2001e;c=uvascript;lang=nl;type=simple;rgn1=keyword;q1=sexting;sort=publicationyear;cc=uvascript;view=reslist;fmt=long;page=reslist;start=2;size=1>
- Van Veen, P., & Mutsaers, S. (2013). *Pestkop apenkop. Wat apen ons leren over pesten op het schoolplein*. Eijsden: VVI Uitgeverij.
- Woolfolk Hoy, A., & Weinstein, C.S. (2006). Student and Teacher Perspectives on Classroom Management. In C.M. Evertson, & C.S. Weinstein (Eds.), *Handbook of Classroom Management. Research, Practice, and Contemporary Issues*, 181-219. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wurf, G. (2012). High school anti-bullying interventions: An evaluation of curriculum approaches and the method of shared concern in four Hong Kong international schools. *Australian Journal of Guidance and Counseling*, 22, 139-149.
- Yeager, D.S., Fong, C.J., Lee, H.Y., & Espelage, D.L. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents; Theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37, 36-51. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.11.005>